

Paraules clau

història, *Escuela Central de Gimnástica*, segle XIX

L'“Escuela Central de Profesores y Profesoras de Gimnástica” (1887-1892)

▪ **PEDRO PABLO ZORRILLA SANZ**

Doctor i Llicenciat en Ciències de l'Activitat Física i l'Esport per la UPM

Abstract

The first Spanish institution for the specific training of Physical Education teachers was operating in Madrid between 1887 and 1892. Its ephemeral existence served to provide a large number of Secondary School with a qualified Gymnastics teachers. The Central School incorporated into its teaching the gymnastic tendencies of the era, from the gymnastics of Amorós to military gymnastics, including Swedish gymnastics and English sports. The School began to operate four years after passing of the Act which created it, and was provisionally housed on the ground floor of a building with limited space. Those graduating from the school would still have to wait for gymnastics to be declared a compulsory subject.

Key words

history, “Escuela Central de Gimnástica”, XIXth century

Resum

Entre 1887 i 1892 va funcionar a Madrid el primer centre espanyol per a la formació específica de professors d'Educació Física. La seva efímera existència va servir per dotar un gran nombre d'Instituts d'ensenyament secundari amb un professor titulat en Gimnàstica.

L'Escuela va incorporar entre les seves ensenyances les tendències gimnàstiques de l'època, des de la gimnàstica d'Amorós a la gimnàstica militar, passant per la sueca o els esports anglesos; l'Escuela va començar a funcionar quatre anys després d'ésser aprovada la seva Llei de creació, situada amb caràcter provisional a la planta baixa d'un edifici, amb espai escàs; els seus titulats haurien d'esperar encara la declaració de la gimnàstica com a assignatura obligatòria.

Precedents històrics

El segle XIX espanyol va ser, en qüestions polítiques, una època de canvis continus en enfrontar-se, en el primer terç de segle, als absolutistes que defensen el poder del rei, amb els liberals que feien valer un marc constitucional com a conquesta re-

volucionario-burguesa. És un segle de conflictes bèl·lics que retarden el desenvolupament de la societat i en concret del sistema educatiu.

Gaspar Melchor de Jovellanos havia intentat d'organitzar la instrucció pública en 1809 amb el seu *Plan General de Instrucción Pública*; impulsa l'Educación Física de Amorós amb la creació de l'*Instituto Militar Pestalozziano* (1806-1808) a Madrid, inaugurat per F. Voitel, com a primer Director, i Amorós com a últim, ja que el 18 de gener de 1808 es dona per acabat l'assaig davant l'aproximació dels exèrcits francesos, cosa que marca també el compte enrere per a la data de sortida d'Amorós cap a França el 1814.

El 1845, Francisco Aguilera y Becerril (1817-1867), comte de Villalobos, no aconseguiria de convèncer el govern perquè reobris el *Gimnasio Normal* i que el dirigís Amorós. Un seguidor d'Amorós, J. M. Aparici i Biedma, capità d'Enginyers, funda, en 1847, el *Gimnasio Central de Guadalajara*, en un intent d'implantar la gimnàstica d'Amorós; però també desapareixeria en pocs anys. En aquell moment, l'ensenyança a Espanya és pobre i contro-

lada progressivament per l'estat; així, Ni-comedes Pastor Díaz, ministre de Comerç, Instrucció i Obres Públiques, de qui depenia l'ensenyament, va modificar en, 1847, el pla d'estudis d'ensenyament secundari de 1845, incloent-hi, per primera vegada, la gimnàstica com a assignatura escolar.¹

El 1849, però, Juan Bravo Murillo realitza un nou plantejament en les assignatures d'ensenyament secundari i elimina la recentment incorporada disciplina de gimnàstica, juntament amb les "llengües vives" i el dibuix; perquè els alumnes tinguessin més temps per estudiar.²

El tron d'Isabel II va caure derrocat després de la Revolució de setembre de 1868, i va marcar un moment històric en la vida nacional; a partir d'aquest moment, i fins a la restauració de la monarquia en la persona d'Alfons XII, Espanya va viure nombrosos assaigs de República i revolucions internes, que van marcar profundament el seu creixement econòmic, social i polític.

És una època de canvis; esmentarem el projecte de Llei presentat pel senador Montejó, l'any 1871, sobre la gimnàstica higiènica; o el projecte del diputat a corts, Manuel Becerra, l'any 1872, sobre la inclusió en la instrucció primària d'elements de gimnàstica militar o de "gimnàstica aplicada als exercicis militars",³ que no aconseguirien resultats.

Un decret de 3 de juny de 1873, del pla d'Eduardo Chao, ministre de Foment de la República inclou, en el segon article, assignatures de caràcter voluntari, com la gimnàstica higiènica, sense especificar res sobre els continguts; però un canvi de govern de la República tres mesos més tard, el deixaria sense efecte i continuaria

vigent el pla anterior.⁴ El Decret de Chao cal emmarcar-lo en els intents d'incorporar la gimnàstica al sistema educatiu de Francisco Amorós o Francisco Aguilera, que havien treballat per difondre la gimnàstica especialment en el sistema d'ensenyament.

Augmentaven els gimnasos privats i les societats gimnàstiques, així com la pràctica d'activitats físiques, fins que un govern liberal sensible va impulsar la iniciativa parlamentària defensada per Manuel Becerra, el 1883, aprovant la creació d'una *Escuela Central de Gimnàstica* i la seva declaració com a assignatura obligatòria.

Estat de la qüestió

Coneixem l'*Escuela Central* per un treball de Miguel Piernavieja del Pozo⁵ que estava estructurat al voltant del programa oficial publicat a la *Gaceta de Madrid*, i es nodria d'autors contemporanis a la pròpia *Escuela*; deixava la categoria intel·lectual del professorat i el programa de l'*Escuela Central* sota una certa sospita. Es donava crèdit a les opinions d'un tal García Fraguas, segurament refiat pel fet que a aquest li prologaven els volums del seu *Tratado Racional de Gimnàstica*, el diputat liberal Manuel Becerra y Bermúdez, l'exministre José Canalejas i Rafael Maria de Labra, de la *Institución Libre de Enseñanza*.

Trenta-tres anys després, Anastasio Martínez Navarro,⁶ continuant el treball de Piernavieja, va utilitzar com a font principal els arxius de la secretaria de l'*Escuela*, tot aportant dades inèdites sobre el seu funcionament intern i facilitant-ne la comprensió. Sobretot va posar al descobert alguns errors administratius de la secretaria de l'*Escuela* i amb les opinions d'il·lustres

pedagogs fora del seu context, va alimentar alguns rumors i sospites que es tenien sobre l'*Escuela Central*: "ningú no s'explica com va sorgir una escola com les de 50 anys abans, d'una forma tan potinera i desfasada" (Martínez Navarro, 1995-1996, pàg. 132).

Com a conseqüència més immediata, s'observa que en treballs d'investigació recents es repeteix aquest punt de vista negatiu sobre l'*Escuela Central*, tot acceptant que va ser un fracàs, una *iniciativa frustrada*. Les fonts documentals originals, la majoria inèdites, ens poden ajudar a conèixer millor l'*Escuela Central*.

Les instal·lacions de l'Escuela Central

Ara com ara, quan es descriuen les instal·lacions de l'*Escuela Central* es recorre a la descripció de Manuel Becerra: "es va utilitzar un local humit i fosc, que havia servit com a cavallerissa, i que l'amo havia abandonat per ser poc higiènic per als cavalls". (García Fraguas, 1893, pàg. XIII).

I, no caldria sinó, García Fraguas, per imitació, va descriure també el gimnàs com un "local fosc i mancat de ventilació" (García Fraguas, 1892, pàg. 27). Això és el que coneixem sobre les instal·lacions de l'*Escuela*, i aquestes cites són les habituals; però, són correctes? El govern, per l'Article 7è de la Llei de 9 de març de 1883, havia de proporcionar el local i els aparells necessaris per a la instal·lació de l'*Escuela Central de Gimnàstica*; el crèdit assignat a l'*Escuela* en els pressupostos de 1886 va ser de 100.000 pessetes. D'aquesta forma, el novembre de 1886 es va aprovar el contracte definitiu d'arrendament d'una casa del carrer del Barquillo,

¹ Manuel Utande Igualada, *Planes de estudio de enseñanza media (1787-1963)*, Madrid, Dirección General de Enseñanza Media. Ministerio de Educación Nacional, Publicaciones de la revista *Enseñanza Media*, núm 245, 1964, pàg. 9-10.

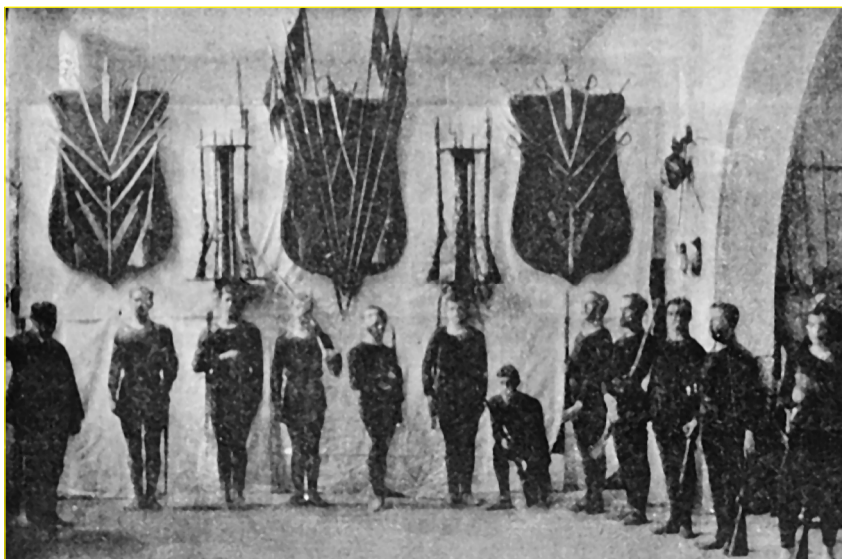
² Real Orden de 14 d'agost de 1849. Cfr. Manuel Utande Igualada, *op. cit.* pàg. 83; Cfr. Severino Fernández Nares, *La Educación Física en el Sistema Educativo Español: Currículum y Formación del Profesorado*, Granada, Servicio de publicaciones de la Universidad de Granada. Campus Universitario de Cartuja, 1993, pàg. 24.

³ Al capítol VIII, Dels estudis de les escoles públiques d'Ensenyament Primari, article 64, l'elemental completa de nens comprendrà: "...; elements d'higiene privada; [...] elements de música, cant i gimnàstica militar, quan hi hagi mestres que sàpiguen ensenyar-los." El cap. X, del personal de les escoles normals, Art. 82: "Les d'aspirants a mestres superiors es compondran: [...] Un dels propietaris serà mestre de música, cant i gimnàstica aplicada als exercicis militars." Cfr. *Diario de Sesiones de las Cortes, Congreso de los Diputados, Legislatura de 1872*, Volum únic, Madrid, Imprenta y fundición de J. A. García, 1879, Apèndix 7 al núm. 33, pàg. 4. Aquesta legislatura tan sols va durar del 24 d'abril al 28 de juny de 1872.

⁴ Manuel Utande Igualada, *Planes de Estudio de Enseñanza Media, op. cit.* pàg. 267.

⁵ M. Piernavieja del Pozo, "La educación física en España: Antecedentes históricos legales", *Citius Altius Fortius*, V, (1962).

⁶ A. Martínez Navarro, "Datos para la historia de una iniciativa fallida: la escuela central de gimnástica", *Historia de la Educación*, vols. XIV-XV, (1995-1996), pàg. 125-149.

Il·lustració 1.

Vista de la Sala de Armas i Gimnasio de l'Escuela Central mostrant diferents posicions en el maneig del fusell.

FONT: Francisco Pedregar Prida, *La educación gimnástica*, Madrid: Imprenta de los hijos de Manuel Ginés Hernández, 1895 (3a edició al 1903, Fondo antiguo de la Biblioteca del INEF de Madrid), pàg. 375.

amb destí a les escoles *Preparatoria de Ingenieros y Arquitectos* i *Central de Gimnástica*, per la quantitat de 37.500 pessetes i a comptar des de l'1 de juliol de 1887 pel termini de deu anys.⁷

El local, suposadament provisional, que era al carrer Barquillo núm 14 de Madrid, va ser llogat al comte de Vegamar; l'edifici també acolliria l'*Escuela Preparatoria de Ingenieros y Arquitectos*; el *director general de Instrucción Pública* va ordenar verbalment a l'arquitecte Antonio Ruiz de la Salces⁸ que formés la distribució de la casa, adaptant-la a les necessitats de les dues escoles de nova creació i reservant l'habitació baixa de la dreta amb destí a l'*Escuela Central de Gimnástica*.⁹ D'aquesta forma, un cop acabades les obres de reforma i agencament, els locals van ser lliurats a punt de ser utilitzats; no cal dir que aquesta descripció no té res a veure amb les anteriors: "El Saló d'aparells de

gimnástica i esgrima, és ampli, amb bona ventilació i llum, i el terra empostissat evita la molèstia de la pols".¹⁰ (Il·lustració 1)

El projecte de les obres d'agencament del local, presentat per l'arquitecte Antonio Ruiz de la Salces,¹¹ va ser dirigit per l'arquitecte José Maria Ortiz, qui va lliurar els locals el juny¹² enllestits per a l'ús. Consultats els plans originals del projecte de reformes, es pot comprovar que Ruiz de la Salces, seguint instruccions, havia planificat la redistribució dels espais pensant a instal·lar l'*Escuela Central de Gimnástica*. L'edifici de tres plantes es trobava situat en el que actualment és Barquillo núm. 18, i l'*Escuela Central de Gimnástica* només ocuparia l'ala dreta de la planta baixa, que feia cantonada amb el carrer Saúco, avui un carrer intern del *Cuartel General del Ejército*: "L'esmentada Es-

cuela Preparatoria es col·locarà a la planta baixa de l'esquerra, lloc destinat abans a albarderia i cavallerissa".¹³

És a dir, si algú va tenir aleshores motius de queixa per les condicions del local, aquests haurien d'haver estat els administratius de l'*Escuela Preparatoria de Arquitectos e Ingenieros*, ja que tant els seus despatxos com la secretaria sí que van ser ubicats a les antigues cavallerisses.

El petit gimnàs va ser una limitació evident per desenvolupar les classes, de tal manera que va condicionar la posada en pràctica del Programa, convertint ensenyances indispensables en excepcionals. Segurament mai no ens hauríem aturat en les condicions d'habitabilitat de l'*Escuela* de no haver estat objecte de tan dures crítiques sense aportar-ne proves.

Atès que la ubicació de l'*Escuela* no va dependre, ni directament ni indirectament dels seus professors, en ésser una imposició provisional que es va convertir en permanent, és just reconèixer en la mesura justa els esforços del seu primer claustre per intentar d'encaixar el seu projecte acadèmic, o el que en quedava, en unes instal·lacions tan escanyolides.

Qualitat del professorat

Un altre aspecte polèmic el trobem respecte a la capacitat docent del primer claustre de l'*Escuela Central*: "Un professorat fet en la major part, segons diuen, a les avantcambres dels ministres, al qual el seu primer director (al testimoni del qual apel·lo) ha d'ensenyar no el pla d'educació física, sinó les fonts, on van anar a recollir els elements per confeccionar els seus respectius programes i acreditar el sou" (García Fraguas, 1892, pàg. 27-28).

⁷ *Gaceta de Madrid*, núm. 324 (20 de novembre de 1886), pàg. 524-525.

⁸ Entre les seves obres destaca la façana de la Biblioteca Nacional de Madrid.

⁹ Archivo General de la Administración (AGA), *Escuela preparatoria para las carreras de Ingenieros y arquitectos, casa n.º 14 de la calle del Barquillo; Obras de albañilería, año 1886, Arquitecto D. Antonio Ruiz de la Salces*, Documento núm. 1, Memòria.

¹⁰ Anònim, "La Escuela Central de Gimnástica", *El Correo del Sport*, Madrid, núm. 13 (1888), pàg. 1-3.

¹¹ AGA, *Escuela Preparatoria para las carreras de Ingenieros y arquitectos, casa n.º 14 de la calle del Barquillo; Obras de albañilería, año 1886, Arquitecto D. Antonio Ruiz de la Salces*.

¹² Archivo de la Universidad Complutense de Madrid (AUCM), Lligall D-349, *Comunicaciones del Director Gral. De I.P.*, 28 de juny de 1887.

¹³ AGA, *Escuela Preparatoria para las carreras de Ingenieros y arquitectos, casa n.º 14 de la calle del Barquillo; Obras de albañilería, año 1886, Arquitecto D. Antonio Ruiz de la Salces* es. Documento núm. 1, Memòria i Plànol de la planta baixa.

Nosaltres vam decidir de verificar la qualitat d'aquest primer professorat, per si de cas; de manera que vam comprovar que, després d'ésser publicat el Reglament, el govern va complir amb el nomenament per designació directa del primer quadre de professors, i que havia d'estar compost per:

- Sis professors numeraris: dos metges, tres de gimnàstica i una senyora.
- Un mestre d'esgrima i tir.
- Tres ajudants: un metge, un altre de gimnàstica i una senyora.¹⁴

Els professors van prendre possessió oficial de les seves places el 22 de març de 1887, encara que als expedients personals i facultatius de l'Escuela la data dels nomenaments és anterior;¹⁵ aquests van ser els primers professors de l'Escuela Central:

1r. Dr. **Alfredo Serrano Fatigatti**, simpatitzant de la *Institución Libre de Enseñanza* i proper a Francisco Giner de los Ríos. Va formar part de la *Comisión* de 8 de març de 1886 que va elaborar el *Reglamento de la Escuela*; també era ajudant de l'assignatura d'Anatomia a la *Facultad de Medicina de Madrid*.¹⁶ Va ser nomenat professor de l'assignatura de primer curs: "*Rudiments d'anatomia humana, comprenent l'estudi de les regions del cos i nocions dels embenats i apòsits més usats en les luxacions i fractures*".

2n. Dr. **Mariano Marcos Ordax**; encarregat de formar la *Comisión* de 8 de març de 1886 que va elaborar el *Reglamento de la Escuela*. Nomenat professor de l'assignatura: "*Teoria i pràctica de la gimnàstica*

lliure o sense aparells; exercicis col·lectius i ordenats; exercicis militars". Exerciria, a més a més, el càrrec de *Director-delegado Regio de la Escuela Central*. Entre els seus mèrits destaca ser fundador del diari *El Gimnasta* (1887) i de la *Sociedad Gimnástica Española* (1887), la qual arribaria a presidir Becerra; a més a més, era professor de Gimnàstica a l'*Escuela Normal Central de Maestros de Madrid*,¹⁷ metge i professor de gimnàstica de *Su Majestad Alfonso XIII*; sense comptar que ell va proposar a Becerra crear una *Escuela Central de Gimnástica*. (Il·lustració 2)

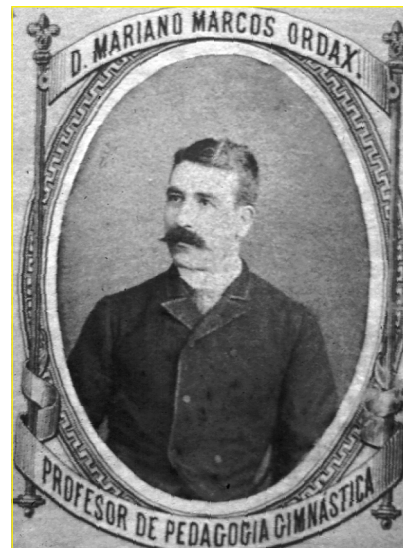
El Dr. Marcos Ordax va exercir de *Director-delegado Regio* fins a la seva dimissió, el 9 de novembre de 1887; el seu successor va ser el Dr. Alejandro San Martín i Satrústegui,¹⁸ *catedràtic de Patología Quirúrgica* a la *Universidad de Madrid*; col·laborador amb el grup fundador de la *Institución Libre de Enseñanza* des del 1869 i metge de D. Francisco Giner dels Ríos a partir del 1882, encara que ja l'havia atès anys enrere, quan Giner va estar malalt a la presó de Cadis.¹⁹ Com que l'article 3r de la Llei de 1883 introduïa una excepció en el nomenament de Director: "*sent el seu nomenament, per primera vegada, de lliure elecció del Govern*",²⁰ per al nomenament del Dr. San Martín com a nou director es va aplicar l'article 19è del Reglament.

3r. Mestre d'armes **Francisco de la Macorra y Guijeño**, nomenat professor de l'assignatura de primer curs: "*Teoria i pràctica de l'esgrima; esgrima de pal, sabre i fusell; exercici de tir al blanc*".

4t. Dr. **Ramón García-Baeza y Frau**, funcionari del *Colegio Nacional de Sordomu-*

dos y Ciegos i de l'*Escuela Fröebel*,²¹ vicedirector de l'*Escuela Central*. El càrrec de vicedirector no es contemplava inicialment en el *Reglamento*; en opinió del professor Piernavieja la seva inclusió va ser deguda al prestigi professional del Dr. García-Baeza, que de passada direm que va ocupar el lloc sense cap increment de sou en no estar previst el càrrec de vicedirector al *Reglamento*.²² Nomenat professor de l'assignatura de segon curs: "*Rudiments de Fisiologia i Higiene, en les seves relacions amb la gimnàstica: estudi dels moviments que s'executen en les arts mecàniques i de la seva aplicació al treball manual de l'Escola. Exercicis de la visió i de l'oïda*".

5è. Dr. **Eugenio Fernández Martínez**,²³ nomenat professor de l'assignatura de

Il·lustració 2.

Mariano Marcos Ordax, primer Director-delegado Regio; va ser qui va proposar a Becerra la creació de l'Escuela Central de Gimnàstica.

FONT: Archivo del Instituto Nacional de Educación Física de Madrid.

¹⁴ *Reglamento de la Escuela Central de Gimnástica, aprobado por Real orden de 22 de octubre de 1886, Gaceta de Madrid, op. cit.*, pàg. 251-252. No s'especifica una qualificació professional o pedagògica per a la senyora.

¹⁵ AUCM: Lligall D-349, *Expedientes personal y facultativo*. Es localitzen entre octubre i novembre de 1886.

¹⁶ AGA, *Nombramientos de la Escuela Central*. Al·legació com a mèrit al seu favor a l'esborrany del nomenament.

¹⁷ AGA, *Nombramientos de l'Escuela central*. S'al·lega com a mèrit al seu favor a l'esborrany del nomenament.

¹⁸ AUCM, Lligall D-349, *Comunicaciones del Sr. Rector*, comunicació del 18 de novembre de 1887. Va néixer a Ulzama (Navarra) el 1847; va fer tota la carrera de Medicina al *Colegio de San Carlos de Madrid*, amb excel·lents. El 1874 va guanyar per oposició la *Cátedra de Terapéutica de Cádiz* i en 1879 la de Patologia Quirúrgica de Madrid. Va ser el primer que va practicar a Espanya les anastomosis vasculares. Va ingressar a la *Real Academia* el 28 de gener de 1888. Va morir el 1908. Cfr. J. Álvarez Sierra, *Diccionario de autoridades Médicas*, Madrid, Editora Nacional, 1963, pàg. 487-488.

¹⁹ F. Palma Rodríguez, *Vida y obra del Doctor Alejandro de San Martín i Satrústegui*, San Sebastián, Sociedad Vasca de Historia de la Medicina, 1997, pàg. 31.

²⁰ Article 3r de la Llei de 9 de març de 1883. *Gaceta de Madrid* (10 de març de 1883), pàg. 1.

²¹ AGA, *Nombramientos de la Escuela central*.

²² AUCM, Lligall D-349, *Expedientes personal facultativo*, 1 de març de 1887; el *Ministerio de Fomento* el 18 de febrer de 1887 el nomena Vicedirector.

²³ AGA, *Nombramientos de la Escuela central*. S'al·lega com a mèrit al seu favor "ser professor de gimnàstica fa 28 anys, inventor de 14 aparells (...)".

segon curs: *“Teoría i pràctica de la gimnàstica amb aparells. Construcció i aplicació dels aparells més convenients”*.

6è. Capità d'Infanteria²⁴ **Francisco Pedregal Prida i Jesusa Granda Lahín**; nomenats professors de l'assignatura de segon curs: *“Nocions de Pedagogia general i elements de pedagogia teòrica i pràctica. Exercicis de lectura en veu alta i declamació”*, respectivament.

Pel que fa als nomenaments d'ajudants:

1r. Ajudant Mèdic: Dr. **Miguel Solano Alemany**²⁵ fins a l'1 de març de 1891; la plaça d'ajudant va ser coberta més tard pel Dr. **Emilio Gascuñana y Herranz**,²⁶ en guanyar el Dr. Solano, el 1891, una càtedra a la *Facultad de Medicina de Cádiz*.²⁷

2n. Ajudant de Gimnàstica: Dr. **Adolfo Peralta y Vera**.

3r. Ajudant de la professora: **María del Pilar Gil y López**.

Esperem que els perfils professionals d'aquest primer claustre de professors hagin sorprès el lector, tant o més que a nosaltres; i atès que, segons que sembla, no van ser uns ignorants amb carta de recomanació, és just de fer conèixer unes condicions que els van ser imposades abans d'engegar l'*Escuela Central*.

Ens estem referint als criteris de selecció que s'inclouen en el projecte original de *Reglamento*, i que patiria tantes modificacions; només comentarem dos dels cinc articles on es ressenyen els diferents perfils proposats, al marge d'exigir els requisits que la *Ley de Instrucción Pública* vigent aleshores preceptuava per al professorat públic:

El perfil proposat per als professors de classes teòriques, Art. 58è, exigia ser

doctor o llicenciat en Medicina i Cirurgia amb més de 8 anys d'antiguitat; haver estat al capdavant d'establiments mèdics un mínim de tres anys i es valorava molt especialment l'estada en aquells que es relacionessin amb la hidrologia o la gimnàstica mèdica; ser autor d'obres de Ciències mèdiques i haver exercit càrrecs facultatius en amfiteatres anatòmics, laboratoris de fisiologia o en hospitals on s'hagués practicat l'aplicació dels apòsits i embenats.²⁸

Per a Professor de Gimnàstica pràctica, Art. 59è, calia ser fundador i director d'establiments de Gimnàstica amb 6 anys d'antelació a la llei de 9 de març de 1883, i haver treballat *“en pro de l'avenç científic de la gimnàstica mitjançant publicacions”*.²⁹

Però el Reial Decret que publicaria el reglament va simplificar totes aquestes condicions d'accés a tenir 21 anys complerts i el títol de doctor o llicenciat en Medicina per als professors-metges; per a la resta, el títol de professor de gimnàstica.³⁰

Quan llegim crítiques al nivell del primer professorat de l'*Escuela Central*, serà interessant recordar aquestes condicions d'accés a professor proposades al projecte, molt més exigents que les finalment publicades per Instrucció Pública.

Piernavieja va confiar en les opinions de García Fraguas amb referència a la categoria intel·lectual del professorat, els quals aquest últim va qualificar, en to despectiu, d'empírics i circenses; si més no, aquesta va ser la interpretació de Piernavieja. Imaginem que no era moment de comprovar tots i cada un dels punts aportats per algú que havia estudiat a l'*Escuela Central*. Piernavieja es va equivocar en suposar que el comentari

anava dirigit als professors de l'*Escuela Central*, quan, de fet, García Fraguas es referia a tots els Directors de gimnàs i als qui s'anomenaven ells mateixos “professors de gimnàstica”, que van exercir abans, durant i després de l'*Escuela Central*, però sense passar per les seves aules.³¹

Qualitat del programa

Sobre les línies següents molts han basat una visió sobre el que devia ser l'*Escuela*, i en concret, sobre la qualitat de l'ensenyament que s'hi impartia; amb el pas del temps aquestes línies han adquirit un caràcter de sentència inapel·lable:

“És una palmària prova de la tendència atleticomilitar de l'educació física del segle XIX. Els teòrics d'aleshores es troben notablement influïts pel mètode ‘amorosià’, fenomen molt justificat i explicable. Abunden els exercicis de força i semiacrobàtics, que exigeixen del jove alumne una resistència física prèvia, inadequada per a la seva edat. Quasi tota l'activitat física es tanca i es confina en el gimnàs, del qual, vist l'exemple de l'Escuela Central, no es pot esperar que reuneixi condicions higièniques mínimes. A aquests inconvenients cal afegir-hi les diverses tendències personals dels professors, entre els quals, a jutjar pels documents, no existeix un acord general pel que fa al mètode ni pel que fa al sistema. A la mateixa Escuela n'hi havia de molt diversos. No hi havia, sigui dit amb poques paraules, una direcció sistemàtica, metodològica i pedagògica única. [...] Tot plegat no sembla obeir un pla prèviament meditat i elaborat sobre bases racionals; més aviat sembla respondre a una certa urgència per complir una llei que ja s'estava fent vella abans de ser posada en vigor”.³²

²⁴ Habitualment és esmentat com a Tinent d'Infanteria en utilitzar com a referència el seu llibre “Gimnàstica Civil i Militar” aparegut el 1884; M. Vinuesa Lope i I. Vinuesa Jiménez, *La Escuela de Gimnasia de Toledo*, Toledo, Excma. Diputació de Toledo, 1995, p. 29, el citen com a Comandant el 1887.

²⁵ AGA, *Nombramientos de la Escuela central*. S'al·lega com a mèrit al seu favor el fet de ser ajudant del catedràtic d'Anatomia de la *Facultad de Medicina de Madrid*.

²⁶ AUCM, Lligall D-349, *Expedientes personal facultativo*, 16 de març de 1891. Va prendre possessió del seu càrrec el dia 16 en virtut de la Reial ordre d'11 de març de 1891.

²⁷ Vid. AUCM, Lligall D-349, *Expedientes personal facultativo*. Segons comunicació entre el Director i el Rectorat, 1 de març de 1887.

²⁸ AGA, *Comisión para la formación del Reglamento*, Reglament i programa d'estudis, 8 de maig de 1886.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Cfr. Reial Decret de 22 d'octubre de 1886. *Gaceta de Madrid*, op. cit., articles 13-18.

³¹ AGA, *Instancias sin resolver*, instància signada el 17 de març de 1894 per l'*Asociación de Profesores y Profesoras de Gimnástica* i presentada el 24 de març de 1894 al ministre de Foment.

³² M. Piernavieja del Pozo, “La educación física en España: Antecedentes...”, op. cit. pàg. 41-42.

D'aquesta forma, Piernavieja va simplificar la base del pla del mètode d'Amorós; no sabem si lamentant-se'n, però lluny de ser un fet diferencial de l'*Escuela Central*, va ser la senya d'identitat que la va integrar dins la situació general de gairebé totes les escoles europees del moment. Aquestes escoles compartien els elements del mètode d'Amorós, en més o menys mesura, gràcies a uns orígens comuns i a successives influències en tots dos sentits.

De tota manera, a l'*Escuela Central* no s'hauria pogut aplicar plenament el mètode d'Amorós, encara que aquesta hagués estat la intenció dels seus professors, per una evident qüestió d'espai; hom ha intentat de transferir la crítica al mètode d'Amorós a l'*Escuela Central*, en un inútil intent d'evidenciar-ne la concepció antiquada davant de les modernes tendències gimnàstiques, el joc o l'esport incipient. En plena coincidència amb Piernavieja es va mostrar Martínez Navarro, per a qui el programa oficial va estar vinculat "a les més rànquies escoles gimnàstiques atlètiques" (Martínez Navarro, 1995-1996, pàg. 129); i per intentar de justificar una mica més aquesta suposada divergència del programa amb les teories modernes recorria a Pedro de Alcántara. La cita seleccionada per Martínez Navarro ve a dir que la gimnàstica amb aparells perdía terreny i el guanyava la gimnàstica de sala, perquè es considerava més apropiada, tot substituint la gimnàstica pel joc, tal com proclamaven les tendències modernes. Cal indicar que la cita d'Alcántara és parcial, és a dir, Martínez Navarro va escollir aquelles parts del text que li interessaven, però Alcántara ja tenia una opinió sobre l'ensenyament primari i secundari que Martínez no aporta.³³ Després de la lectura de l'obra

d'Alcántara es comprova que reflecteix la tendència europea respecte a les escoles primàries, i que intuïa que el model francès d'ensenyança primària (9-11 anys), que abusava de la gimnàstica d'aparells (barra, anelles, corda de nusos, barres per a suspensió, barres paral·leles fixes, suport horitzontal, perxes i trapezi) només aconseguiria un desenvolupament menor que el model anglès amb els seus jocs corporals a l'aire lliure.³⁴ A més a més, en el moment de la publicació d'Alcántara, encara a Espanya estava sense efecte la Llei de 9 de març de 1883 de creació de l'*Escuela Central*, i s'havien eliminat tota mena d'exercicis del programa de les escoles de pàrvuls per la contra-reforma del marquès de Pidal.³⁵ Quan Alcántara va publicar la seva obra, a la majoria de les escoles espanyoles tan sols es disposava d'una aula amb una mestra o un mestre, sense formació específica en Educació Física; en aquestes condicions, la gimnàstica de sala, les excursions o el joc eren els mitjans més assequibles i recomanables.

Cal aclarir que Alcántara no negava utilitat a la gimnàstica amb aparells, sinó que tenia prevenció sobre la seva aplicació a unes certes edats; així, la desaconsellava per als nens més petits de nou anys i, doncs, a les escoles de pàrvuls. Tanmateix, admetia els aparells més senzills i certs exercicis com els pesos, els estreps, les barres paral·leles, la corda de nusos, l'escala, el tronc vertical o el trampolí.³⁶ En cap cas no prescindia completament de la gimnàstica amb aparells ni del gimnàs: "I fins i tot en el cas que se'n tingui (sempre més propi dels col·legis d'ensenyament secundari, internats, etc. que no pas de les escoles primàries), ha de ser en proporcions reduïdes, pel que fa als aparells, els quals

han de ser els més senzills" (Alcántara, 1882, pàg. 182).

Sent més incisius contra l'*Escuela Central* s'ha dit que el pla de l'*Escuela "traspuava intel·lectualisme, teoria"* (Martínez Navarro, 1995-1996, pàg. 129), il·lustrant-ho amb una cita de Federico Climent Terror: "La teoria es va imposar a la pràctica, més no precisament la teoria, sinó el funest verbalisme que esterilitza tota educació; l'afany del llibre de text, de la disquisició oral, del discurs d'hora i mitja..."³⁷

Dur comentari amb el qual associaríem una suposada incompetència del professorat; de fet, es tracta d'una queixa sobre les condicions materials de l'escola que van imposar, per falta de mitjans, la teoria sobre la pràctica. El paràgraf en qüestió és part de l'informe elaborat per Climent Terror amb motiu de la III Asambleta de la Federació de Gimnàstica Espanyola, el títol genèric de la qual era "Professorat oficial de Gimnàstica. Pla d'organització del cos esmentat"; aquest informe, lluny de criticar l'*Escuela Central*, en realçava el valor, en desaprovava el tancament i lloava la tasca del seu professorat: "Analitzant en detall el pla d'estudis d'aquella Escuela es fa palesa una gran habilitat en el traçat i una mena de delicada intuïció d'allò que ha de formar el bagatge acadèmic dels professors de gimnàstica." (Climent, 1901, pàg. 774-777).

Solament després de consultar el programa original de l'*Escuela Central* i les successives modificacions imposades³⁸ es comprèn que allò que s'havia dissenyat sobre el paper no es pogués posar en pràctica; el contrari hagués estat un miracle, ja que l'Estat mai no va dotar l'*Escuela* del local ni el material sol·licitats en el projecte original, tot limitant així les futures ensenyances pràctiques a l'*Escuela*

³³ Comparar A. Martínez Navarro, "Datos para la historia...", op. cit., pàg. 129 amb P. de Alcántara García-Navarro, *De las teorías modernas acerca de la educación física*, Madrid, Imprenta de J. Gil y Navarro, 1886, pàg. 112-120.

³⁴ P. de Alcántara García, *Teoría y Práctica de la educación y la enseñanza*, Tomo V, Madrid, Gras y Companyia Editores, 1882, p. 181.

³⁵ Fervent seguidor de Sant Tomàs d'Aquino, defensava el control catòlic de l'educació. Vid. R. Carr, *Espanya 1808-1975*, Barcelona, Ed. Ariel, 1996 (7ena edició), p. 343.

³⁶ Vid. Pedro de Alcántara García, *Teoría y Práctica de la educación...*, op. cit., pàg. 176-180.

³⁷ F. Climent Terror, "Profesorado oficial de Gimnasia. Plan de organización de dicho cuerpo". Federació Gimnàstica Espanyola, III Asambleta General de Zaragoza; citat per A. Martínez Navarro, "Datos para la historia...", op. cit., pàg. 129.

³⁸ Vid. P. P. Zorrilla Sanz, "La Escuela Central de profesoras y profesores de gimnàstica", en T. González Aja, J. M. Lucas Heras, J. L. Hernández Vázquez, J. Jiménez Martínez, *Nacimiento e implantación de la Educación Física en España: los tiempos modernos*, Madrid: Ministerio de Educación, Cultura y Deporte, Consejo Superior de Deportes, 2000, pàg. 76-80. (Sèrie Recerca en Ciències de l'Esport núm. 25).

Central. El més interessant d'aquesta Memòria de la *Federación Gimnástica* és que reconeixen que, si no haguessin tancat prematurament l'*Escuela Central*, i l'haguessin dotada dels mitjans adequats, hauria sabut millorar i superar-se:

*"Tanmateix, l'Escuela Central, amb tots els seus defectes originals, era com el nucli d'un professorat susceptible de successius perfeccionaments, i veritablement no mereixia que la suprimissin matusserament les cèlebres i infructuoses economies de 1892, que van ensorrar institucions, no solament útils, sinó necessàries."*³⁹

Un cas diferent és el de la Dra. M. Luisa Zagalaz Sánchez,⁴⁰ que després de la lectura de la seva tesi (vegeu *Apunts. Educación Física I Esports*, 60) va publicar un treball sobre els fonaments legals de l'activitat física a Espanya, i on ens presenta com a programa de l'*Escuela Central* un de tres anys de durada. Sens dubte que aquest programa de tres anys no va ser el publicat per la *Gaceta de Madrid* del 29 d'abril de 1887, ni el reproduït per Piernavieja (Piernavieja, 1962, pàg. 86-130) a qui cita com a font; es tracta del projecte original elaborat pel Dr. Marcos Ordáx i els seus col·laboradors, i que per a desgràcia de la nostra professió va ser arbitràriament reduït (Zorrilla, 2000, pàg. 76-80).

Joc i esport a l'Escuela Central

Hi ha d'altres treballs d'investigació més extensos i recents;⁴¹ però després de consultar-los un pot arribar al convenciment

que a l'*Escuela Central* no va haver-hi joc ni esport, i que va haver de predominar la gimnàstica militar d'Amorós: *"D'una altra banda, ignora les noves tendències, sobretot les d'origen britànic, que utilitzen els jocs, els esports i l'aire lliure com a mitjans de l'educació física"*.⁴² Respectant d'altres punts de vista, nosaltres preferim presentar les evidències que a l'*Escuela Central*, dins les possibilitats econòmiques i materials, es van incorporar elements característics del corrent anglès, gràcies als dos professors afins a la Institución *Libre de Enseñanza*, que van actualitzar el programa amb les tendències pedagògiques del moment.⁴³

La pràctica esportiva femenina a l'*Escuela* també ha plantejat dubtes, però ara ja sabem que les alumnes que no cursaven l'assignatura d'Esgrima, realitzaven en el seu lloc Patinatge i Ball, tal com consta als qüestionaris de revàlida.⁴⁴ Creiem que es nega la pràctica esportiva per la seva aparent absència explícita en el programa oficial:

"Perquè ni ells ni nosaltres no som responsables que a l'Escuela no es cursessin les assignatures de Jocs corporals, Educació dels sentits, etc., i es limitessin a la pràctica d'una Gimnàstica rutinària, sense l'ampliació pedagògica que prescrivia el Reglament".⁴⁵

Tanmateix, vam decidir de comprovar-ho; el joc corporal, a què fa referència García Fraguas, era aleshores l'embrí dels actuals esports, encara no definits com a tals; una altra qüestió eren els jocs tradicionals o populars. Hauria estat ben estrany que no s'incorporés el joc quan el director de l'*Escuela*, Dr. San Martín, proclamava que els jocs corporals: *"poden*

considerar-se com la forma d'educació física més sintètica, pel fet mateix que és la més natural".⁴⁶

Calia rescatar els nostres jocs corporals tradicionals; jocs autòctons com el de la pilota, que es veurien revitalitzats per la moda naixent del *sport* en reunir, a més a més, els avantatges del joc i de la gimnàstica. Per això San Martín confiava en un informe de Gaspar Melchor de Jovellanos y Ramírez⁴⁷ a l'hora d'escollir per a Espanya els jocs més convenients, com ara els exercicis de força, destresa, agilitat; els balls públics, els berenars, passeigs, curses, disfresses o moixigangues; que en opinió de Jovellanos eren bons i innocents amb la condició que fossin públics.⁴⁸ Entre les moltes referències, hi ha una molt especial al joc de pilota: *"doncs a més a més d'oferir una honesta recreació als qui hi juguen, i als qui s'ho miren, fan sobre manera àgils i robusts els qui els exerciten, i milloren, doncs, l'educació física dels joves."* (Jovellanos, 1812, pàg. 90-93).

És cert que no va haver-hi una assignatura concreta de jocs corporals, però tampoc no va haver-hi lliçons de tir al blanc, i els alumnes van practicar el tir amb fusell, van remar a l'*Estanque del Retiro* de Madrid i van muntar a cavall; així que és just reconèixer que el programa oficial va ser molt més flexible del que recull la *Gaceta de Madrid*; aquesta flexibilitat deixà la seva empremta als qüestionaris de revàlida, un conjunt de preguntes a manera d'examen final. Per ventura s'examinarien els alumnes d'alguna matèria que no hagués estat impartida a l'*Escuela*? No seria just ni lògic i, en conseqüència, ens remetem a aquests qüestionaris de preguntes pràctiques, on es pot com-

³⁹ F. Climent Terrer, "Profesorado oficial de gimnasia. Plan de Organización de dicho cuerpo", *Los Deportes*, op. cit., pàg. 774-777.

⁴⁰ M. Luisa Zagalaz Sánchez: *Fundamentos legales de la actividad física en España*, Jaén, Universidad de Jaén, 1999, pàg. 35 i ss.

⁴¹ Cfr. J. A. Cambeiro Martínez, *El proceso de institucionalización de la Educación Física en la España contemporánea*, Tesi doctoral no publicada, Universitat de Barcelona, Departament de Teoria d'Història de l'Educació, Barcelona, 1996-1997, pàg. 43.

⁴² J. L. Pastor Pradillo, *El espacio profesional de la Educación Física: génesis y formación (1883-1961)*, Alcalá de Henares, Universidad de Alcalá, 1997, pàg. 322.

⁴³ "Sorprentent, el fet que una iniciativa recolzada per homes propers a la Institució Lliure d'Ensenyament i dirigida per un amic de Giner, autor a més a més d'articles al *Butlletí*, no resultés pionera en l'adopció i introducció de les noves formes de concebre l'Ed. Física escolar". Vid. A. Martínez Navarro, "Datos para la historia...", op. cit., pàg. 128.

⁴⁴ "Tampoc no cursaven l'assignatura d'esgrima sense que es compensés aquest desequilibri amb altres activitats de tipus esportiu". Cfr. J. L. Pastor Pradillo, op. cit., pàg. 324.

⁴⁵ J. E. García Fraguas, *Tratado Racional de Gimnástica*, volum I, op. cit., p. 163.

⁴⁶ A. de San Martín, "De los juegos corporales más convenientes en España" (1a part), *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza (BILE)*, Madrid, volum XIII, núm. 302, de 15 de setembre de 1889, pàg. 260-261.

⁴⁷ A. de San Martín, "De los juegos corporales más convenientes en España" (3a part), *BILE*, Madrid, volum XIII, núm. 304, de 15 d'octubre de 1889, p. 292.

⁴⁸ Informe llegit a la Real Academia de la Historia el 15 de juliol de 1796. Vid. G. M. de Jovellanos, *Memoria sobre las diversiones públicas*, Madrid, Imprenta de la Sancha, 1812, pàg. 80-81.

provar que, tant el joc com l'educació dels sentits sí que van tenir el seu lloc a l'Escuela.⁴⁹ Els alumnes van ser instruïts en els jocs del *Rounders*, de pilota al llarg i en els balls de saló, eren capaços d'organitzar jocs per desenvolupar i perfeccionar els sentits del tacte, l'oïda o la vista. Les alumnes, d'altra banda, van ser instruïdes en els jocs del *Croquet*, el *Lawn-tennis* i els balls populars espanyols. És més, es va necessitar d'una ajudant interina per a les classes pràctiques de Pedagogia d'alumnes i per a pràctiques de jocs corporals: Encarnación Pérez Plaza.

Un Centre de formació modern

Prescindint d'escàndols o crítiques més o menys interessades. Per què no reconèixer l'esforç i el treball del seu primer claustre? Aquesta és l'Escuela en els seus primers anys de funcionament:

"L'ensenyança teòrica és completa i pel que fa a la pràctica no hi ha res a desitjar. Nosaltres hem tingut ocasió de presenciar la classe de gimnàstica sense aparells, el professor de la qual és el nostre estimat amic Francisco Pedregal y Prida, i vam quedar complagudíssims.

Realment, veient anar i maniobrar aquells 20 joves (16 nois 4 noies) amb aspecte sa i semblant alegre, es justificava un cop més la utilitat de la gimnàstica; a més a més, els alumnes aprenen el complet maneig de les armes, i quan vagin als Instituts a difondre els coneixements adquirits a l'Escuela de Madrid, tindran la glòria de fundar útils defensors de la pàtria quan les circumstàncies ho exigeixin".⁵⁰

És un article amb una clara línia militar higiènica; al gust d'una opinió pública que anteposava la utilitat militar de l'exercici sobre la higiènica o l'educativa, fidel reflex de la conflictiva situació política europea de final del XIX. (Il·lustració 3)

Si tenim paciència podrem trobar més articles benèvols amb el funcionament de l'Escuela i el seu Programa mentre va estar oberta; animem els joves investigadors a descobrir-los. És evident que van augmentar els articles de crítica i de reprovaació després de 1892, un cop tancada l'Escuela; però quasi tots aquests articles negatius tenen com a denominador comú García Fraguas, cosa que els resta crèdit com a font d'informació.

Fins al moment han estat escasses les referències a favor de l'Escuela, ja que és més fàcil fer llenya d'un arbre caigut; realment és difícil de trobar veus en defensa seva, sobretot quan han estat ofegades en el temps pels esdeveniments d'un naixent col·lectiu professional, que en la seva contínua i esforçada reivindicació pel compliment de la Llei, a l'últim, va assumir que l'Escuela era l'origen del seu infortuni, i no l'administració, que per principi ignorava les seves reivindicacions pedagògiques i laborals: *"L'origen dels nostres mals tràngols rau en l'orientació que va donar l'Escuela Central a la Gimnàstica moderna i en la forma en què es va plantejar oficialment aquesta ensenyança"* (Sanz Romo, 1902, pàg. 28-31).

Si l'Escuela hagués estat el desastre que ens volen fer creure, no hauria rebut cap reconeixement a la seva tasca docent; i vet aquí que, tot just començar i amb motiu de l'Exposició Universal de Barcelona, el 1888, va rebre una medalla de primera classe:

"Per aparells, models, fotografies, resultat dels exercicis pràctics, programes, pla d'ensenyança i tota la resta que revelen el grau de progrés d'aquesta Escuela única oficial a Espanya i que està cridada a prestar grans serveis en la instrucció física".⁵¹

Aquest reconeixement oficial donava el vist-i-plau a l'Escuela, un reforç, una reafirmació al seu plantejament; no hem d'oblidar que l'objecte de l'Escuela era formar professors i professores de Gim-

nàstica, en nom de l'Estat, per als centres d'ensenyament, i se'ls va recompensar per la seva tasca.⁵²

Nivell d'alumnes

El nivell exigít als alumnes per ésser admesos a l'Escuela Central ha estat un altre punt de discòrdia; com si els seus primers professors haguessin estat responsables d'aquest disbarat. Per si el lector no té coneixement del tema, li indicarem que els requisits d'ingrés als estudis de *Profesor de Gimnàstica* han estat objecte de críti-

Il·lustració 3.

Una al·legoria sobre els continguts de l'Escuela Central; a la part superior tir i esgrima de pal, al centre, les germanes Jesusa i Encarnación de Granda i Labín en una classe de gimnàstica sense aparells. A la part inferior una classe d'esgrima de sabre, espasa i floret, presidida pel Director, Alejandro de San Martín (al centre), i dirigida pel Maestro de Esgrima Francisco de la Macorra i Guijeño; a l'esquerra de la imatge i amb uniforme, hi ha el Capitán de Infantería Francisco Pedregal Prida.

FONT: Dibuix d'Alfredo Perea, publicat a la revista *La ilustración Española y Americana* del 15 de gener de 1889, pàg. 165.

⁴⁹ AUCM, Lligall D-349, *Reválida. Qüestionario de preguntas prácticas. Alumnos masculinos*, i *Reválida. Qüestionario de preguntas de los ejercicios prácticos. Alumnos femeninos*.

⁵⁰ Anònim, "La Escuela Central de Gimnàstica", *El Correo del Sport*, Madrid, núm. 13 (1888), pàg. 1-3.

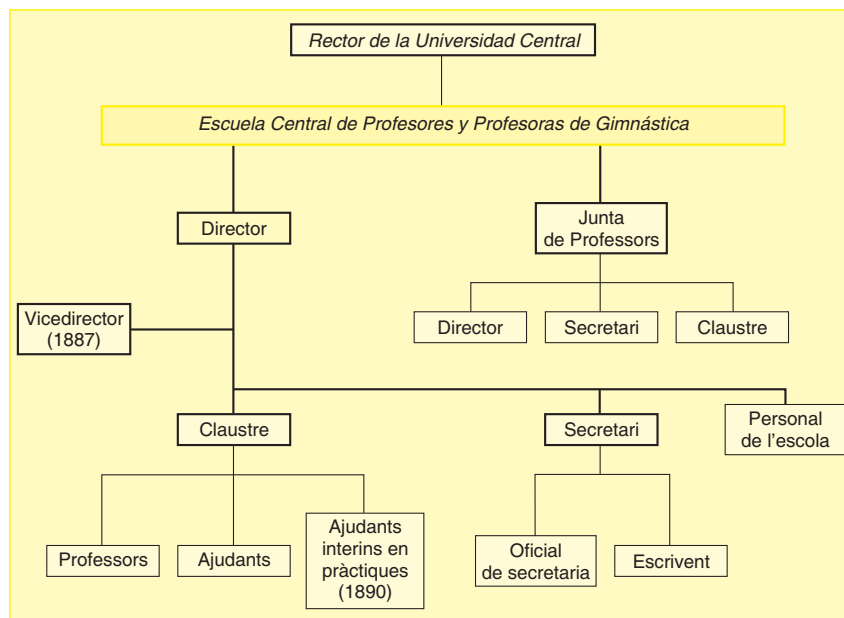
⁵¹ Comisaría Regia, *Exposición Universal de Barcelona, relación de recompensas otorgadas por el jurado a las entidades expositoras de la Sección Oficial del Gobierno*, Barcelona, A. López Robert, Impresor, 1889, pàg. 42-43.

⁵² Vid. Comisaría Regia. *Exposición Universal de Barcelona, Catálogo de la Sección Oficial del Gobierno*, Barcelona, 1888, p. 221. Apartat 19è.

Gràfic 1.

Organització interna i dependència de l'Escuela Central de Gimnástica.

ca,⁵³ i reconeixem que van ser molt elementals. Un cop més, però, hem de ser cauts abans de responsabilitzar-ne directament l'Escuela Central, ja que no hem d'oblidar el projecte de reglament proposat pel Dr. Marcos Ordáx, que a l'article 28è proposava, com a requisit mínim d'ingrés per als alumnes, trobar-se en possessió del títol de *Bachillerato en Artes* o del de mestre d'instrucció primària superior; i l'article 30è, en el cas de les alumnes, disposava com a requisit trobar-se en possessió del títol d'institutriu o de mestra d'instrucció primària elemental. El *Consejo de Instrucción Pública* va canviar tots dos requisits mínims en el seu moment i la *Dirección General de Instrucción Pública* els va donar l'aprovació; a partir d'aleshores, era suficient, per a tots dos sexes, tenir aprovats els estudis de la instrucció primària superior. (Gràfic 1)

Julián Calleja no podia imaginar la transcendència que aquesta modificació en els requisits d'ingrés, o la reducció de la carrera a dos anys, tindrien en el futur de l'Educació Física. Si s'haguessin mantingut els mínims proposats per Marcos

Ordáx, segurament s'hauria valorat d'una altra manera el professorat format a l'Escuela Central de Gimnástica; la ceguesa del *Consejo de Instrucción Pública* va fer néixer una titulació difícil d'equiparar, un professorat de difícil catalogació per als instituts d'ensenyament secundari. Una titulació especial que no podia complir amb la idea original que els titulats per l'Escuela Central s'integressin en les *Escuelas Normales de Maestros*, i que formessin professors de Gimnástica per a les *Escuelas Normales de Primera Enseñanza y Párvulos*.

La rebaixa dels requisits mínims d'accés, per als futurs alumnes masculins i femenins de l'Escuela Central, ha de ser considerada com un dels més grans errors comesos pel *Consejo de Instrucción Pública*. Aquests requisits mínims, que ara es rebutgen, seran els que es proposin per a l'Escuela Nacional de Educación Física gairebé mig segle després,⁵⁴ la qual cosa avala el bon criteri de Marcos Ordáx i els seus col·laboradors en proposar-los. Al quadre 1 podem observar-hi les modificacions.

Els requisits per ser alumne oficial (Art. 42è) eren tenir més de divuit anys i no excedir de vint-i-cinc, tenir aptitud física suficient per als exercicis gimnàstics segons el criteri dels professors mèdics de l'Escuela i tenir aprovats els estudis de la instrucció primària superior; a més a més, era necessària una autorització paterna. Per a les alumnes oficials (Art. 43è) eren requisits l'edat entre quinze i vint anys i tenir aprovats els estudis de l'ensenyament primari superior (Art. 44è). El nivell d'estudis exigint per a l'ingrés era baix, n'hi havia prou amb tenir aprovats els estudis d'instrucció primària superior. Aquest detall condicionarà el futur de l'Educació Física, convertint-la en assignatura especial. Fins i tot s'arriba a responsabilitzar, de forma mig amagada, Marcos Ordáx per aquest error històric:

*“La discriminació davant la resta dels docents, que no podia beneficiar gens la imatge i el prestigi de l'assignatura, tal com es va esdevenir efectivament; ja havia començat, si hem d'ésser francs, amb el mateix disseny de l'ECG i amb els baixos nivells de preparació cultural que es van exigir per accedir-hi, reveladors de la minsa consideració que, malgrat tot, s'atorgava a l'Educació física; fins i tot entre els seus més fervorosos defensors, com podem sospitar”.*⁵⁵

Els aspirants a alumne/a oficial havien de passar un reconeixement mèdic⁵⁶ per valorar la seva aptitud física; les alumnes també passaven aquest examen de valoració, malgrat les opinions en sentit contrari: *“Les alumnes estaven exemptes del requisit d'ingrés que exigia una valoració mínima de les aptituds físiques”* (Pastor Pradillo, 1997, pàg. 324).

Discrepem d'aquest suposat favoritisme amb les alumnes, i no estem d'acord amb aquesta interpretació aïllada i puntual de l'article 44è del *Reglamento*; l'article en qüestió diu que per ésser admesa com a alumna oficial, a més a més de tenir l'edat

⁵³ A. Martínez Navarro, “Los primeros espacios de educación física en centros públicos del distrito de la Universidad Central”, *Revista Complutense de Educación*, 1994, Vol. 5 (2), pàg. 61.

⁵⁴ Vid. Article 5è del Decret de 12 de desembre de 1933. *Gaceta de Madrid* núm. 348 (14 de desembre de 1933), pàg. 1810.

⁵⁵ A. Martínez Navarro, “Los primeros espacios...”, *op. cit.*, pàg. 61.

⁵⁶ AUCM, Lligall D-349, *Comunicaciones del Dir. Gral de I.P.*, 16 de maig de 1887.

Quadre 1.

Modificació de les condicions d'accés.

PROJECTE	INFORME CONSELL	REIAL DECRET
<p>Alumnes masculins</p> <p>Article 28. Per ingressar com a alumne oficial en aquesta <i>Escuela</i> s'exigiran les condicions següents:</p> <p>1a Haver complert l'edat de 18 anys i no excedir la de 25.</p> <p>2a Tenir aptitud física suficient per als exercicis gimnàstics, l'estimació de la qual serà feta pels professors mèdics de l'<i>Escuela</i>.</p> <p>3a Trobar-se en possessió del títol de <i>Bachillerato en Artes</i> o del de <i>Maestro de Instrucción Primaria Superior</i>.</p> <p>4a No tenir cap impediment legal per exercir càrrecs públics.</p> <p>5a No patir cap malaltia de caràcter contagiós.</p>	<p>Article 41. Per ingressar com a alumne oficial en aquesta <i>Escuela</i> s'exigiran les condicions següents:</p> <p>1a Haver complert l'edat de divuit anys i no excedir la de vint-i-cinc.</p> <p>2a Tenir aptitud física suficient per als exercicis gimnàstics, l'estimació de la qual serà feta pels professors mèdics de l'Escola.</p> <p>3a Tenir aprovats els estudis de la <i>Instrucción Primaria Superior</i>.</p>	<p>Es publica sense més canvis com a article 42.</p>
<p>Alumnes femenins</p> <p>Article 30. Per ésser admesa com a alumna oficial de l'<i>Escuela Central de Gimnástica</i> s'exigiran les condicions següents.</p> <p>1a Haver complert l'edat de 15 anys i no excedir de la de 20.</p> <p>2a Trobar-se en possessió del títol d'<i>Institutriz</i> o de <i>Maestra de Instrucción Primaria Elemental</i>.</p> <p>3a Reunir els restants requisits expressats a l'article. 28.</p> <p>Per sol·licitar la seva admissió a l'<i>Escuela</i> s'ajustaran les aspirants a allò que hi ha preceptuat a l'article 29.</p>	<p>Article 43. Per ésser admesa com a alumna oficial de l'<i>Escuela Central de Gimnástica</i> s'exigiran les condicions següents:</p> <p>1a Haver complert l'edat de quinze anys i no excedir la de vint.</p> <p>2a Tenir aprovats els estudis de l'<i>Enseñanza Primaria Superior</i>.</p> <p>Per sol·licitar la seva admissió a l'<i>Escuela</i> s'ajustaran les aspirants a allò que hi ha preceptuat a l'article precedent.</p>	<p>Es publica sense més canvis com a article 44.</p>

Elaboració pròpia a partir dels documents citats.

de quinze a vint anys i tenir aprovats els estudis d'ensenyament primari superior: "s'ajustaran les aspirants a allò que hi ha preceptuat a l'article precedent."⁵⁷ L'article precedent (Art. 43è), exposa que les alumnes també hauran de presentar davant el Director les corresponents instàncies acompanyades dels documents que acreditin "tots els requisits expressats anteriorment i l'autorització del pare, mare, curador o persona que la representi".⁵⁸

Dels requisits a complir per tota alumna aspirant s'ha d'aplicar el 42.2, ja que l'edat i el nivell d'estudis es regulen per a les dones a l'article 44è; s'exigeix, doncs, com a condició: "2a. Tenir aptitud física suficient per als exercicis gimnàstics,

l'estimació de la qual serà feta pels professors mèdics de l'Escuela."⁵⁹

Per això opinem que les alumnes no van rebre un tracte de favor, tot eximint-les de la valoració de la seva aptitud física, independentment del criteri mèdic que els fos aplicat; l'*Escuela* va donar tot un exemple de coeducació i igualtat a la fi del segle XIX. (Il·lustració 4)

Epíleg

Voldríem desterrar la idea que l'*Escuela Central* fos un fracàs, una iniciativa frustrada, i que després d'aquestes línies sigui més evident que a l'*Escuela Central* no es va abusar de la gimnàstica d'Amorós, ni dels aparells, ni de les anelles, ni del tra-

Il·lustració 4.

Un apunt al natural pres per P. Parish sobre una lliçó de gimnàstica dirigida pel Dr. Mariano Marcos Ordax durant el curs 1888-89, únic any en què hi va haver 7 alumnes femenines, i que per regla general donaven classe conjunta amb els seus companys.

FONT: P. Parish. "Las futuras madres. Una lección de gimnástica (apunte del natural)", *Crónica del Sport*, 1895, Madrid, núm. 20, pàg. 313.

⁵⁷ Real Orden de 22 d'octubre de 1886, op. cit., pàg. 252.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Ibidem*.

pezi; la gimnàstica militar va ser-hi present, com també hi van ser presents els jocs o els esports anglesos. La qualitat intel·lectual del professorat va estar molt per sobre de les conegudes crítiques, i si hi va haver un excés de teoria o falta de pràctiques, les causes caldria buscar-les en el raquític pressupost que els va recloure en els 150 m² del gimnàs de l'Escola, i que va obligar a realitzar com a activitats extraordinàries pràctiques esportives i les activitats a l'aire lliure que en altres escoles ja eren habituals i diàries. Encara ens queden nombrosos documents per revisar i localitzar, però ja sabem que el programa publicat a la *Gaceta de Madrid* va quedar un xic desfasat des de la seva publicació; en aquells anys les escoles gimnàstiques exposaven els seus mètodes als congressos de Pedagogia, i s'actualitzaven mútuament en correspondència amb les noves tendències pedagògiques. En aquests congressos acudien els elements més progressistes del panorama pedagògic nacional, com ho eren aleshores els professors de la Institución Libre de Enseñanza; per això no és estrany que, en el moment de la posada en pràctica, el Programa de l'Escola Central anés molt més enllà de la tendència atlèticomilitar de final del XIX; i que a manera d'actualització inclogués les activitats esportives i jocs com a moderns mitjans de l'educació física; el programa era viu i s'actualitzava.

Però malgrat les seves virtuts i beneficis, el 1892 no es va assignar pressupost a l'Escola Central, així que va haver de tancar les portes; i això que Becerra va demostrar al nou ministre de Foment, Linares Rivas, que mantenir l'Escola Central proporcionaria més beneficis econòmics durant anys. Irònicament, mentre es discutia la necessitat de salvar l'Escola, es va donar a conèixer que, a la fi, la gimnàstica seria assignatura obligatòria al segon ensenyament; es donava un compliment tardà a l'article 6è de la Llei de 9 de març de 1883, però aquesta és ja una altra història...

Bibliografia

Anònim: "La Escuela Central de Gimnástica", *El Correo del Sport*, 13, Madrid (1888).

- Alcántara García, P.: *Teoría y Práctica de la educación y la enseñanza*, Volum V, Madrid: Gras y Compañía Editores, 1882.
- Alcántara García-Navarro, P. de: *De las teorías modernas acerca de la educación física*, Madrid: Imprenta de J. Gil y Navarro, 1886.
- Álvarez Sierra, J.: *Diccionario de autoridades Médicas*, Madrid: Editora Nacional, 1963.
- Archivo General de la Administración (AGA): Caixa 8149, *Escuela preparatoria para las carreras de Ingenieros y arquitectos, casa n.º 14 de la calle del Barquillo; Obras de albañilería, año 1886*, Arquitecto D. Antonio Ruiz de Salces, Document núm. 1, Memòria.
- AGA: Caixa 8149, *Escuela Preparatoria para las carreras de Ingenieros y arquitectos, casa n.º 14 de la calle del Barquillo; Obras de albañilería, año 1886*, Arquitecto D. Antonio Ruiz de Salces.
- : Caixa 8149, *Escuela Preparatoria para las carreras de Ingenieros y arquitectos, casa n.º 14 de la calle del Barquillo; Obras de albañilería, año 1886*, Arquitecto D. Antonio Ruiz de Salces. Plànol de la planta baixa.
- : Lligall 6086 (1895), *Nombramientos de la Escuela Central*
- : Lligall 6086, *Comisión para la formación del Reglamento*, Reglament i programa d'estudis, 8 de maig de 1886.
- : Lligall 6085, *Instancias sin resolver*.
- Archivo de la Universidad Complutense de Madrid (AUCM): Lligall D-349, *Comunicaciones del Director Gral. De I.P.*
- : Lligall D-349, *Comunicaciones del Sr. Rector*.
- : Lligall D-349, *Expedientes personal y facultativo*.
- : Lligall D-349, *Reválida. Cuestionario de preguntas prácticas*. Alumnos, y *Reválida. Cuestionario de preguntas de los ejercicios prácticos*. Alumnas.
- Becerra, M., Pròleg a J. E. García Fraguas: *Tratado racional de gimnástica y de los ejercicios y juegos corporales. Historia de la gimnasia y de la máquina humana*, Madrid, Tomo I, Est. Tip. de Enrique Rubiños, 1893.
- Cambeiro Martínez, J. A.: *El proceso de institucionalización de la Educación Física en la España contemporánea*, Tesis doctoral no publicada, Barcelona: Universitat de Barcelona, Departament de Teoria de Història de l'Educació, 1996-1997
- Carr, R.: *España 1808-1975*, Barcelona: Ariel, 1996 (7a ed.).
- Climent Terrer, F.: "Profesorado oficial de gimnasia. Plan de Organización de dicho cuerpo". Federación Gimnástica Española, III Asamblea General de Zaragoza, *Los Deportes*, Barcelona, núm. 49 (1901).
- Comisaría Regia: Exposición Universal de Barcelona, *Catálogo de la Sección Oficial del Gobierno*, Barcelona, 1888.
- : Exposición Universal de Barcelona, relación de recompensas otorgadas por el jurado a las entidades expositoras de la Sección Oficial del Gobierno, Barcelona: A. López Robert Impresor, 1889.
- Gaceta de Madrid*: Llei de 9 de març de 1883 (10 de març de 1883).
- : núm. 324 (20 de novembre de 1886)
- : núm. 348 (14 de desembre de 1933), Decret de 12 de desembre de 1933.
- García Fraguas, J. E.: *Historia de la Gimnástica Higiénica y Médica*, Madrid: Est. Tip. de Ricardo Fé, 1892.
- : *Tratado racional de gimnástica y de los ejercicios y juegos corporales. Historia de la gimnasia y de la máquina humana*, Tomo I, Madrid: Est. Tip. de Enrique Rubiños, 1893.
- Jovellanos, G. M. de: *Memoria sobre las diversiones públicas*, Madrid: Imprenta de Sancha, 1812.
- Martínez Navarro, A.: "Los primeros espacios de educación física en centros públicos del distrito de la Universidad Central", *Revista Complutense de Educación*, 5 (2), (1994).
- Martínez Navarro, A.: "Datos para la historia de una iniciativa fallida: la escuela central de gimnástica", *Historia de la Educación*, vol. XIV-XV, (1995-1996).
- Palma Rodríguez, F.: *Vida y obra del Doctor Alejandro de San Martín y Satrústegui*, San Sebastián: Sociedad Vasca de Historia de la Medicina, 1997.
- Pastor Pradillo, J. L.: *El espacio profesional de la Educación Física: génesis y formación (1883-1961)*, Alcalá de Henares: Universidad de Alcalá, 1997.
- Piernavieja del Pozo, M.: "La educación física en España: Antecedentes histórico legales", *Citius Altius Fortius*, V (1962).
- Romo, I.: "La fórmula habitual para la frecuencia cardíaca era falsa", *El Mundo*, Madrid, Suplemento de Salud núm. 432, dissabte, 5 de maig de 2001, pàg. 5. (es cita com font *The Journal of the American College of Cardiology*).
- San Martín, A. de: "De los juegos corporales más convenientes en España" (1a part), *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza (BILE)*, tomo XIII, núm. 302, Madrid, de 15 de setembre de 1889.
- : "De los juegos corporales más convenientes en España" (3a part), *BILE*, tomo XIII, núm. 304, Madrid, de 15 d'octubre de 1889.
- Sanz Romo, Marcelo: "Carta (contestando a Luciano Sampérez)", *La Educación Física Nacional*, núms. 30 i 31 Madrid (1902).
- Vinuesa Lope, M. i Vinuesa Jiménez, I.: *La Escuela de Gimnasia de Toledo*, Toledo: Excma. Diputación de Toledo, 1995.
- Zagalaz Sánchez, M.ª Luisa: *Fundamentos legales de la actividad física en España*, Jaén: Universidad de Jaén, 1999.
- Zorrilla Sanz, P. P., "La Escuela Central de profesoras y profesores de gimnástica", a T. González Aja, J. M.ª Lucas Heras, J. L. Hernández Vázquez i J. Jiménez Martínez, *Nacimiento e implantación de la Educación Física en España: los tiempos modernos*, Madrid: Ministerio de Educación, Cultura y Deporte, Consejo Superior de Deportes, 2000, pàg. 76-80. (Sèrie Investigación en Ciencias del Deporte núm. 25).